

A close-up portrait of an elderly man with white hair, a full white beard, and round glasses. He is wearing a brown jacket over a striped shirt. A microphone is visible in the lower-left corner. His right hand is raised in a gesture, with the index finger pointing upwards. The background is a solid reddish-brown color.

Wil Heffer

DE BEVRIJDINGS- FILOSOF

Het rebelse denken
van **Enrique Dussel**

ISVW UITGEVERS

Wil Heffer

DE BEVRIJDINGS- FILOSOF

Het rebelse denken van Enrique Dussel

ISVW UITGEVERS

Voor Iselle

Se hace camino al andar
- Antonio Machado

Inhoudsopgave

Inleiding	7
Hoofdstuk I Verwondering, verwarring en begeestering	19
Hoofdstuk II Opdat zij mensen zouden worden en geen chunchos	39
Hoofdstuk III Ik ben ik en de omstandigheden waarin ik mij bevind	67
Hoofdstuk IV Het transmoderne denken	79
Hoofdstuk V Al gaande baant zich de weg	101
Hoofdstuk VI De schreeuw van Yara	113
Hoofdstuk VII Gehoorzamd besturen als transmodern alternatief	121
Hoofdstuk VIII Waardeonttrekking of waardeschepping	139
Slotbeschouwing	151
Verwijzingen	153
Noten	155

‘Een van de meest duidelijke
aanwijzingen voor het bestaan
van een eurocentrisme in de
filosofische en politieke
wetenschappen in Noord-
Amerika is dat het mogelijk is om
af te studeren of te promoveren
zonder weet te hebben van het
bestaan van Enrique Dussel, de
founding father van de
bevrijdingsfilosofie en auteur
van meer dan vijftig boeken.’
- **Alex Sager**¹

Inleiding

‘Het is tijd voor een andere visie op het verleden ter inspiratie van het zoeken naar een nieuwe toekomst, hier en nu.’

- **Oscar Guardiola-Rivera**²

Midden in de nacht van 2 oktober 1973 ontploft een bom voor het huis van Enrique Dussel, docent filosofie aan de universiteit in Mendoza, Argentinië. Vuur vlamt op in de verder aardedonkere straat. Na de oorverdovende klap is het ineens dood- en doodstil. Niemand in de straat durft het huis uit. Overal loert het gevaar van militaire politie en opsluiting. Boven, achter in het huis, is iedereen ontzet. Dussel loopt naar de kamer van zijn kinderen. Die zitten verstrengeld bij elkaar op bed en huilen. Met zijn vrouw loopt hij de trap af en kijkt recht de tuin in. De gevel van het huis is weggeblazen. De voortuin ligt vol boeken en huisraad. Zijn bibliotheek is compleet naar de filistijnen. Wat vlammen tussen zijn kostbare bezit zijn snel geblust. Zijn handgeschreven werk is verwaaid.

Zijn vrouw is terug naar de kinderen. Dussel loopt in zijn pyjama verward en onthand door wat er over is van zijn vernielde bibliotheek. In het licht van een snel gezochte lantaarn ziet hij tot ver in de straat puin liggen. Hij raapt een briefje op met daarop: ‘We brengen je om, vieze Duitse bastaard.’

Hij vermoedt al snel wie de daders zijn. Het kan niet anders of de explosie is het werk van het doodseskader José Rucci, een onderdeel van de anticomunistische, peronistische terreur. De militair Perón is president van een land waarin – zoals in vele Latijns-Amerikaanse republieken – alles dat geurt naar socialisme of communisme met wortel en tak moet worden uitgeroeid.

Over enkele uren moet Dussel college geven. Tussen papieren en verscheurde boeken valt zijn oog op de *Apologie* van Socrates. Hij pakt het op en bladert door de rede waarin Socrates zich verdedigt tegen beschul-

digingen van het niet eren van de goden en het misleiden van de jeugd. Razendsnel schieten zijn gedachten heen en weer tussen de veroordeling tot de gifbeker en de aanslag op zijn lijf en goed. Wat hij straks te midden van collegebanken wil zeggen, groeit in zijn hoofd uit tot vurig protest. Hij is geraakt maar niet verslagen. Niet dood, zoals het Socrates overkwam. Vrijuit spreken, wat voor hem de essentie is van filosofisch onderwijs, is nooit zonder gevaar. En zeker niet in Latijns-Amerika.

Zoals Aristoteles naar Euboea moest vluchten, schiet ook bij hem vluchten door het hoofd. Hij denkt terug aan de lafheid van Heidegger. Aan Husserl die uitgesloten werd van een leerstoel in Freiburg, aan Gramsci die jaren doorbracht in de gevangenis.

Maar Dussel zal in Argentinië blijven totdat zijn collega Mauricio Amílcar López, een medestrijder voor mensenrechten, in 1975 wordt opgepakt om te worden gemarteld en vermoord. López, die in Argentinië in het vergeetboek terecht is gekomen, is een vijftien jaar oudere geestverwant van Dussel. De theoloog en filosoof streed onophoudelijk voor mensenrechten en was de eerste rector van de Universidad Nacional de San Luis. Tot aan zijn arrestatie organiseert Dussel samen met hem op het Instituto para la Liberación y Promoción Humana de financiële ondersteuning aan docenten die het college geven verboden is en die het daardoor aan inkomen ontbreekt. Voorafgaande aan de arrestatie van Mauricio zijn er al negentien medewerkers verdwenen.

Vrijmoedig spreken

Na een lang verblijf in Europa en Israël is Dussel in 1968 teruggekeerd naar zijn geboorteland Argentinië. In Israël heeft hij gewerkt als timmerman. Hij heeft er Hebreeuws geleerd. In Parijs en Madrid is hij gepromoveerd. Hij heeft ervaren wat het gemis van een thuis is en wat Latijns-Amerika voor hem betekent. Dat zuigende gevoel van terugverlangen naar je geboortegrond.

1968 is zowel voor Europa als voor Latijns-Amerika een gedenkwaardig jaar. Mexico staat in het teken van de Olympische Spelen. Het is een prestigeobject van een autoritaire regering die met repressieve hand het land bestuurt terwijl het volk verkommert. Onder de bobo's ontstaat op die Spelen paniek omdat zwarte atleten acties ondernemen tegen rassendiscriminatie. Ze manifesteren zich als *Black Power* en dragen een insigne

met daarop 'Olympic Project for Human Rights'. Twee winnaars worden het olympisch dorp uitgezet omdat zij met gebogen hoofd en een gehandschoende vuist staan te luisteren naar het volkslied.

1968 is ook het jaar waarin het leger hardhandig ingrijpt bij een studentenopstand in Mexico-Stad. De grond ligt, in tegenstelling tot soortgelijke opstanden in Parijs, Berlijn en Berkeley, bezaaid met doden en gewonden.

Aan beide zijden van de oceaan roeren studenten met spandoeken vol Che Guevara de trom. In Parijs, Berlijn en Berkeley breken in dat jaar studenten door barricades heen. Bezig met eigen antiautoritaire acties hebben zij geen oog voor wat er in Latijns-Amerika speelt. Het is niet hun wereld. Wel klinkt in beide continenten uit eenzelfde mond de schreeuw om sociale verandering. Maar in Parijs, Berlijn en Berkeley worden geen bomaanslagen op de huizen van hoogleraren gepleegd. Wel verlaten er hoogleraren gedesillusionieerd de universiteit.

Het perspectief van waaruit het Westen terugziet op studentenopstanden in 1968 laat, aldus Dussel, zien met welke oogkleppen op men in het Westen naar wereldgebeurtenissen kijkt. Hij noemt het een kijken zonder te willen zien. Wat in Europa gebeurt, is kinderspel vergeleken met de slachtpartij waar het verzet van studenten in Mexico op uitloopt.

Pleidooi voor bestaanszekerheid

Vanaf zijn terugkeer stelt Dussel in zijn filosofie bestaanszekerheid centraal. Zijn vertrekpunt is de mens in zijn leefsituatie wiens levensenergie gericht is op het meest basale: het in leven blijven. Denken over vrijheid is een luxe, dagelijks brood is noodzakelijkheid. Samen met zijn Mexicaanse vriend Leopoldo Zea keert hij zich tegen achterstelling van de minderbedeelden en samen dragen zij uit dat het levenslot van mensen afhankelijk is van situationele gegevenheden. In 1964 werken ze al samen aan een project dat is gewijd aan een herdenking van de expeditie die Miguel López de Legazpi en Andrés de Urdaneta in 1564 ondernamen van La Nueva España naar de Filipijnen. Bij Dussels terugkeer vanuit Spanje naar Argentinië biedt Zea hem een beurs aan om te komen werken aan zijn universiteit in Mexico, maar Dussel wil terug naar zijn geboortestreek. Hij krijgt een aanstelling in Mendoza. Zea zet vol in op de promotie van het werk van José Ortega y Gasset in Latijns-Amerika.

Ortega y Gasset heeft grote invloed op de levensvisie van Latijns-Amerikaanse intellectuelen. Als geen ander dringt hij in het begin van de twintigste eeuw bij hen aan op een nieuw zelfbewustzijn. Hij is het die hen wijst op de onlosmakelijke verbondenheid tussen mens en levensomstandigheden. In zijn *Meditaciones del Quijote* formuleert Ortega y Gasset dat als: ‘Benefac loco illi quo natus es’, doe goed op de plek waar je geboren en geard bent. Daar leer je je moedertaal en daar ontstaat een eerste verbondenheid tussen mensen en leefomgeving.³

Ook het denken van Dussel oriënteert zich op het filosofische gedachtegoed van Ortega y Gasset maar het wendt zich af van diens Spaanse engagement. Dussel zal al snel een politiek-activistische richting inslaan en zich gaan concentreren op de plaats van Latijns-Amerika in de wereldgeschiedenis. Vanuit het werk van Marx en Levinas zal hij op de totaliteit van het leven, *La Vida*, het accent gaan leggen. Het gaat om het bestaande bestaanbaar en leefbaar te houden. Daaruit komt zijn politiek engagement voort.

Politiek asiel

Politiek engagement valt niet goed in landen die na de Tweede Wereldoorlog nog altijd doordrenkt zijn van Spaans-Italiaanse, fascistische opvattingen. Na Dussels terugkeer zijn er grote politieke spanningen waarin Perón steeds weer komt bovendrijven. In de tijd van Benito Mussolini is Perón waarnemer in Italië geweest. Hij raakte er begeistert door het optreden van *Il Duce* die in het kwade alleen maar het goede wil zien. Perón weet door sluw te manipuleren steeds opnieuw aan de macht te komen. Zijn vrouw Evita is lange tijd een machtig instrument waardoor hij geliefd blijft bij het volk. In Noord-Amerika wordt later een musical aan haar gewijd die uiterst succesvol zal zijn. Haar dood in 1952 dompelt het volk onder in rouw. Ze wordt benoemd tot ‘spiritueel leider van de natie’. Perón sterft in 1974 waarna zijn derde vrouw, Isabel Martinez de Perón die al vicepresident was, als eerste vrouw op het continent tot president van Argentinië wordt benoemd. Twee jaar later wordt zij afgezet door Jorge Videla, het hoofd van de militaire junta. Hij zet een nog afschuwelijkere terreurbewind in gang.

In de jaren na de bomaanslag op zijn huis tot aan 1975, het jaar waarin hij voorgoed Argentinië verlaat, zal Dussel aan den lijve ondervinden wat

dictatuur betekent. Er vinden op de universiteit politionele acties plaats. Mensen uit zijn omgeving verdwijnen zonder bericht en hij staat bloot aan intimidatie. Over die periode schrijft Eduardo Galeano:

‘De gevangenen met een kap over het hoofd herkennen elkaar aan hun hoesten. Iemand wordt een maand lang gefolterd en daarna zeggen ze tegen wat er van hem over is: “Het was een vergissing.” Als hij eruit komt is hij zijn werk kwijt. En ook zijn papieren. Een onderwijzer of leraar kan ontslagen worden, omdat hij een dubieuze zin leest of uitspreekt: en hij raakt zijn baan kwijt als ze hem arresteren, al is het voor een uur of per vergissing.’⁴

Omdat het op zijn eigen universiteit te gevaarlijk wordt, vraagt Dussel met vrouw en kinderen om politiek asiel in Mexico waar zijn vriend Leopoldo Zea hem met open armen ontvangt. Korte tijd later wordt hij Mexicaans staatsburger en gaat hij doceren aan de autonome universiteit van Mexico-Stad. Hij zal er vrijuit zijn mening verkondigen en vrijmoedig publiceren.

Het ongenoegen broeit

In 1968 stelt in eigen land de Peruaanse filosoof Augusto Salazar Bondy de vraag: bestaat er wel zoiets als een eigensoortige Latijns-Amerikaanse filosofie? Maar die vraag en allerlei andere gebeurtenissen in Latijns-Amerika stonden in 1968 nog ver van me af.

Ik was in dat jaar bijna klaar met mijn tandheelkundige opleiding aan de toenmalige Katholieke Universiteit in Nijmegen en ik kwam er door de filosoof A.G.M van Melsen – die ons had binnengevoerd in een filosofie waarin de oud-Griekse natuurfilosofie centraal stond – snel achter dat een mens meer is dan een mond vol tanden. In het jaar van de studentenprotesten was Van Melsen een bron van verdraagzaamheid en rust. Op de tandheelkundige faculteit moest je het niet wagen om de naam Marx in je mond te nemen, want dan kon je meteen vertrekken. Dat lag natuurlijk anders op de meer vrijgevochten sociale faculteiten. Ofschoon mijn toenmalige medische opleiding erg autoritaire trekken

Enrique Dussel, geboren in 1934, is een van de belangrijkste denkers van onze tijd. Welke andere denker kan zeggen dat er een bomaanslag op hem is gepleegd? Toch kent nauwelijks iemand hem in Nederland. Daar wil *De bevrijdingsfilosoof* iets aan doen.

De bevrijdingsfilosofie, waarvan Dussel een pleitbezorger is, is een baanbrekende sociale en politieke filosofie. Deze filosofie bepleit een ethiek en politiek die zijn gebaseerd op ecologisch denken. Met haar kritiek op kolonialisme en imperialisme laat bevrijdingsfilosofie bovendien zien dat economisch onrecht en afhankelijkheid bepaald niet tot het verleden behoren.

Dussel draait de wereldkaart om. Wil Heffer leidt hem in in dit stijlvolle en persoonlijke verslag. Lees *De bevrijdingsfilosoof*, en open je ogen.

